

ШОЪЛ ТАВЫСЫ

РЕСПУБЛИКАЛЫК
ЯМАГАТ-ПОЛИТИКАЛЫК ГАЗЕТА

ГОЛОС СТЕПИ

РЕСПУБЛИКАНСКАЯ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГАЗЕТА

№ 35 (8671)

31 АВГУСТ

2017 йыл

КИШИ ЮМА

САРЫ ТАМБЫЗ АЙЫ

1931-нши йылдан алып шыгады

1-нши СЕНТЯБРЬ – БИЛИМЛЕР КУЪНИ

ХОШ КЕЛДИНЪ, ЯНЪЫ ОКУВ ЙЫЛЫ!

Билимлендирув куллыкшыларын, студентлерди эм окувшыларды Билимлер куъни мен кутлайман!

Дагестанда, аьлиге дейим ийги билим алув аьдети берк тутылатан, республикада – Билимлер куъни баъри несиллерге де баалы. Школа окувшыларын, студентлерди, окытувшыларды эм ата-аналарды куваныш эм юрек телезув толтырады – алдыда янъы йол, яшавдынъ янъы кезеги. Яс дагестаншылар уьшин ол куън янъы ислер мен, эсте сакланатаган йолыгыслар, алал дослык, дурыслыкты излестирув эм яшав йолын сайлав ман толы болаяк. Ясуьйкен несиллер уьшин янъы окув йылы оьз балалары уьшин навасызланув, оларга сапатлы билимлер алувга анъсатлыклар туъзув, олардынъ уьстинликлери эм етимислери уьшин оьктемлик пен эсте калаяк.

Ызгы йылларда биз республика билимлендирув тармагында туъзилген осал аьллерди тайдырмага, ортак патшалык сынавларын берувде билим сырагыларын ашык эм коьринисли этпеге амал таптык. Ол зат федераллык толтырувшы власть органларынынъ эм Дагестаннынъ билимлендирув ямагатынынъ биргелес аьрекети мен яшавга шыгарылды.

Аьлиги заманда республикада 29 школа курылысы юритиледи, солардынъ ишиннен 15-и 1-нши сентябрьде ашылаяк. Быйыл биз Каспийсктеги билимлендирув учреждениелеринде уьш кезекте окув йорыгын тайдырамыз, баъри школа окувшыларын керекли окув китаплери мен канагатлякпыз, окытувшылардынъ кыйын акын арттырув куллыкты армаган бардыраякпыз.

Буьгуьн бизим алдымызда янъы – дагестан школа окувшылары эм студентлери билим, интеллектуальли эм ян-эдаплык оьлишеми яктан элимиздинъ баска регионларындагы окувшыларга эм студентлерге енъ бермесин деген ниет пен алатан билим сапатын оьстирув борышы турады.

Янъы окув йылында баьринъизге де тынышлыкты, эмишликти, Дагестан эм Россия онъайлыгы уьшин уьстинликлер эм етимислер йорайман.

Р.Абдулатипов,

Дагестан Республикасынынъ Аькимбасы.

Сыйлы окувшылар, окытувшылар, студентлер эм ата-аналар!

Сизди янъы окув йылынынъ басланувы ман кутлаймыз. 1-нши сентябрь элимиздинъ эм халкымыздынъ аьдетли байрамы – Билимлер куъни деп белгиленеди. Биз кайсы заманларда яшасак та, билим, илми, оьнер яшавымыздынъ айырылгысыз, бек маьнели эм керекли кесеги болып калады. Буьгуьнлерде тек билим, илмидинъ тик йолы ман оьрге тармаскан яс несиллер районымызды, республикамызды, элимизди аякка тургызып, илгери оьрлентип болаяк. Баьринъизге де ден савлыкты, ийги окувды, уьйкен уьстинликлерди эм коьп яхшылыкларды йораймыз!

М.Аджеков,

«Ногайский район» МР аькимбасы.

Р.Насыров,

«Ногайский район» МР Депутатлар йыйынынынъ председатели.

1-нши СЕНТЯБРЬ – КУРМАН-БАЙРАМ

**ДАГЕСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫНЪ
МУСЫЛМАНЛАРЫН КУРМАН-БАЙРАМ МАН
КУТЛАЙМАН!**

Меккада аьжлилик кутылып турган бу ийги эм сыйлы куьнлерде биз тагы да бир ислам динимиздинъ соьнмес анъ-акыл байлыклары эм йогары идеаллары акында эскеремиз. Курман-байрам бизим уьйлеримизге шатлык, макулласув, сенимлик эм ян-ковъил сабырлыгын, Баьрисиннен де Оьр Кудайымыздынъ савабын эм разылыгын аькеледи.

Дагестан туьрли миллетлердинъ эм динлердинъ ваькиллери бирге тынышлыкта эм татым конъысы болып яшайтаган ердинъ яркын уьлгиси болады. Ол зат бизге танълагы куьнимизге эм туьган республикамыздынъ келеектеги шешекейленувине берк сенимлик туьдырады. Ярык таза Курман-байрамы бизим алдымызда эдаплык яктан оьрленувге янъы амалларды ашсын, аьдемлерде сенимликти эм ийгиликке ынанымлыкты беркитсин.

Баъри дагестаншыларга да ден савлыкты, эмишликти, баъри ийги ислеринде эм баславларында етимислерди йорайман!

Р.Абдулатипов,

Дагестан Республикасынынъ Аькимбасы.

ТОКТАС

1-нши сентябрь – БАЙРАМ КУЪНИ

«Намыс эркинлиги эм дин биригуьвлери акында» деген 1997-нши йылдынъ 26-ншы сентябриндеги № 125-ФЗ Федераллык законнынъ 4-нши статясынынъ 7-нши пункты ман келисли кепте эм «Дагестан Республикасынынъ Муфтияты» деген ортакластырылган

ислам дин организациясынынъ шакырувы бойынша Дагестан Республикасынынъ Оькметини 2017-нши йылдынъ 25-нши августындагы 184-нши номерли токчасы ман 2017-нши йылдынъ 1-нши сентябрь куьнин ислеьмьтаган байрам куьни деп токтастырган.

Ногай районынынъ сыйлы дин ямагаты, баалы ердеслер!

Сизди дуьня мусылманларынынъ энъ оьрметли байрамларынынъ бириси – Курман-байрамы (Ид аль-Адха) ман кутлаймыз.

Юзлеген йыллар узагында бу ийги эм ярык сезимлер беретан байрам аьдемлерди ювыкластырады, ямагатта яхшылыктынъ эм саваплыктынъ идеалларын беркитеди, дин йорыкларына эм аьдетлерине сый этуьвди тербиялайды. Курман-байрамы энди-гиден арман да аьр бир уьйге шатлык эм тынышлык аькелер, ямагатымыз арасында саваплык, языксынув, халк эм аьел аьдетлерин эм сондай коьп ийги сезимлерди беркитпеге косымын этер деп сенемиз.

Байрамынъызды Алла кабыл этсин! Баьринъизге де ден савлык, наьсин, берекет эм уьстинликлер болсын!

М.Аджеков,

«Ногайский район» МР аькимбасы.

Р.Насыров,

«Ногайский район» МР Депутатлар йыйынынынъ председатели.

ОЪРМЕТЛИ ДИН КАРДАШЛАР!

Сизди ислам динимиздинъ энъ сыйлы байрамларынынъ бириси Курман-байрамы ман кутлайман. Сизге эм сизинъ аьеллеринъизге яхшылык, оьрленув, тынышлык болсын! Сизге бу ийги куьнде ян тазалыкты, Кудайымыз алдында бас ийуьвинъ изди йорайман.

Бу куьнлерде мусылманлар Уллы Кудайымыздынъ буйрыгын толтырмага аьзир болган – Онынъ уьшин оьзининъ кедеси Исмаилди курман этпеге онъланган Ибрагим-пайхамбардынъ (Алла ога тынышлык берсин) акында эскеридилер. Соьй-тип, ол кедесин курман этеек

болып турган аьсерде, Алла-Таала онынъ пышагын оьтпегендей этип, алдына курманлыкка деп койды салган. Бу ис Ибрагим-пайхамбар (Алла ога тынышлык берсин) уьшин уллы сынав болган эм ол соны намыслы кепте оьткен. Бизге сол себептен пайхамбарлар – аьдемлер арасында энъ де ийгилери деп айтылган, олар бизге баъри яктан да коьрим эм уьлги боладылар, алды ман – Яратувшымыздынъ буйрыкларын толтырув яктан.

Курман-байрам мусылманлар уьшин – ол Кудайымызга бойсынуьвмызды коьрсетуьв, Уллы Оьрдеги

мизге бизге йиберген ийгиликлери уьшин разылык билдируьвимиз, динимиз бойынша кардашларымыз бан бирге уьйкен ян шатлыгымызды эм бирлигимизди сезетан заман. Соны ман бу уллы байрам саваплыкты эм бирлесуьвди, ювык аьдемлер акында кайгы шегуьвди эм керексинетанларга языксынуьвмызды билдиреди. Сизге Уллы Алла-Тааладынъ рахатлыгы эм савабы язылсын! Сизди сыйлап.

МУХАММАД РАСУЛ-АЪЖИ

АТАНГУЛОВ,

Ногай районынынъ имамлар советининъ председатели.

ПЕДАГОГИКАЛЫК ОКУВЛАРЫ

Билим тармагынынъ байрамы

Аьдетке кирип, йыл сайын окув йылы алдында билим тармагынынъ куллыкшылары йыйылып, педагогикалык конференция оьткериледи.

Бу йыл да сол аьдет тутулып, август айынынъ 25-нши куьнинде А-Х. Джанибеков атындагы мектебининъ актывый залында савлай районнымыздынъ алдышы окутувшылары йыйылдылар. Оларды «Ногайский район» МР администрациясынынъ билимлендирув боьлигининъ етекшиси Кайтархан Отегенова хош коьрип алды.

Йыйылган окутувшыларды сыйлап мунда «Ногайский район» МР аькимбасы Мухтарбий Аджеков, Билимлендирувди оьрлендирув Дагестан институтынынъ специалисти Сербет Салиева, «Ногайский район» МР администрациясынынъ аькимбасынынъ орынбасары Амирхан Межитов, ДР Халк Йыйынынынъ депутатлары Мурзадин Аvezов, Мурат Мамаев келген эдилер.

Окутувшылардынъ йыйынынъ Кайтархан Отегенова Янъы окув йылынынъ басланувы ман кутлап, аьр бир окутувшыга шыдамлыкты, ден савлыкты, устинликлерди йоравы ман ашты. Сонъ ол конференциядынъ исининъ юрувви акында йыйылганларга билдирди.

Биринши «Качественное образование как стратегический ресурс воспитания и развития личности» деген докладынъ Кайтархан Отегенова окуп эситтирди. Сол доклад бойынша йыйылган-

ларга районнымыздынъ окувшыларынынъ билим дережеси акында, баска йыллар ман тенълестирип, билдирув этилди.

2015-нши йыл ман тенълестиргенде ЕГЭ сырагыларына коьре, орыс тили бойынша окувшылардынъ билимлерининъ сапаты заьлимдей оьскен, а эсап бойынша сырагылар кайгыртадылар.

Билимлендирув тармагынынъ етекшиси оьз доклады бойынша оьткен окув йылы ишинде ийги сырагылар коьрсеткен окувшылардынъ, окутувшылардынъ атларын айтып, разылыгын билдирди.

Солай ок, «Современные подходы к организации образовательного процесса в контексте реализации ФГОС второго поколения» деген тема бойынша А.Асанов атындагы Нариман авыл орта школынынъ етекшиси Джамал Эсиргепов, «Использование современных педагогических технологий как эффективный инструмент повышения качества образования» деген тема бойынша К.Кидирниязов атындагы Карагас авыл орта школынынъ етекшисининъ окув куллыклары бойынша орынбасары Насипхан Шураева эм баскалар докладларын окупдылар.

Оьз ойлары ман «Ногайский район» МР администрациясынынъ Ясы етпегенлер ислери эм олардынъ ыхтыярларын коршалав бойынша комиссиясынынъ яваплы секретари З. Аджиман-

бетова эм ПДН инспекторы А.Рахмедов боьликтилер.

Окутувшылар алдында «Ногайский район» МР аькимбасы М.Аджеков, ДР Халк Йыйынынынъ депутаты М.Аvezов, келген конак С.Салиева шыгып соьйледи. Аьр бириси окутувшыларга Янъы окув йылы алдында ийги йоравларын айтып кеттилер. С.Салиева бизим район окувшыларынынъ, ЕГЭ сырагыларына коьре, билимлерине йогары баа берди эм республика бойынша биз билим яктан ийгилер сыраларында экенимизди белгилеп кетти. Элбетте, сол билдирувлер бизим коьнълди коьтереди.

«Ногайский район» МР аькимбасы бу йыйын бойынша ийги исти толтырып, билимди окутувшыларымызга эм тербиялавышыларымызга Сый грамоталар тапшырды.

Йолыгыстынъ барысында окутувшылар авылларын да бар, олар оьз ислерин толтыра келип йолыгатаган маьселелер акында да власть ваькиллери алдында айттылар, соравлар да бердилер, сол соравлар шешилиувви акында да М.Аджековтан яваплар да алдылар. Энди заман коьрсетер.

Бу йыл да август педагогикалык конференциясы оьз борышларын толтырып оьшти. Алынган резолюцияды Калинин авыл школынынъ етекшиси М.Бальгишиева окуп эситтирди.

Г. САГИНДИКОВА.
Суьврете: педагогикалык конференциядан.

ЙОЛЫГЫС

Халкка онъайлы болар эди

Янъыларда «Ногайский район» МР администрациясында район предпринимательлерининъ эм яшавшыларынынъ ОАО «Россия сбербанкынынъ» дагестан боьлигининъ ваькиллери мен йолыгысы болып оьткен.

Йолыгыста «Ногайский район» МР аькимбасы Мухтарбий Аджеков, «Ногайский район» МР Депутатлар йыйынынынъ председатели Руслан Насыров, ОАО «Россия сбербанкынынъ» дагестан боьлигининъ ваькиллери Светлана Дука эм Мадина Магомедова катнастылар.

Йолыгысты «Ногайский район» МР аькимбасы Мухтарбий Аджеков ашты эм юритти. Йолыгыста Ногай районуна ОАО «Россия сбербанкынынъ» дагестан боь-

ктынъ» косымша офиси эм банкоматлары ашылса, яшавшыларга, элбетте, заьлимдей уьйкен онъайлык болагын айтты. М.Аджеков бу соравды Махачкаладагы ОАО «Россия сбербанкынынъ» дагестан боьлигининъ етекшилери алдында коьтерген эм олар сол затка карсы тувыл экенин билдиргенлер. «Район яшавшылары сондай офис бизде ашылса, расчетный счетларын ашпага, банк карталарын алмага, кредит бойынша борышларын тоьле-

коьп банк операцияларын оьткермеге буршав бередит. Районларда эм авылларда банкоматлар тармагынынъ осаллыгы – Дагестан уьшин янъы маьселе тувыл. Районда банк инфраструктурасынынъ осал аьлде оьрленгени банк карталары ман кыйын акларды, стипендияларды, пенсияларды эм баска социаллык тоьлевлерди акшалай алмага, налоглар, коммуналлык эм баска туьрли тоьлевлерди тоьлемеге кыйынлык тувдырады. Соны ман байланыста район яшавшыларына, узак демей, йоллардынъ осаллыгына да карамастан, конъысы районларга эм калаларга, а бирерде тап республика орталыгына дейим бармага туьседит. Сол себептен бу соравды ойласув буьгуьнлерде аилак та керекли болып токтаган», – деп белгиледи Р.Насыров.

Йолыгыста ОАО «Сбербанктынъ» дагестан боьлигининъ клиентлер мен куллык юртуув бойынша ведущий менеджери Светлана Дука Ногай району еринде банктынъ клиентлери аз тувыл экенин айтып белгиледи. Болса да, онынъ ойы ман, банктынъ косымша офисин ашув уьшин клиентлер саны оннан да коьп болмага керек.

Йолыгыстынъ тамамында Ногай району бойынша «Сбербанктынъ» йогарыда белгиленген ваькиллери беркитилдилер. Олар район еринде косымша офистинъ эм банкоматтынъ ашылувынынъ кереклигин тергееклер, сонъында сол истинъ тамамын келтирееклер.

БИЗИМ ХАБАРШЫ.

лигининъ косымша офисин ашув соравы ойласылды. Ногай районунынъ коьп яшавшылары бир неше йыллардан бери, ызгы заманларда бюджет организациялары, пенсионерлер де «Сбербанктынъ» ярдамы ман канагатланадылар. Хыйлы аьдемлер соннан кредит те аладылар. Ама сол ок заманда район еринде аьлиге дейим банктынъ косымша офиси ашылмаган.

Район етекшиси Мухтарбий Аджеков Ногай районуна «Сбербан-

меге, баска туьрли банк ярдамы ман канагатланмага амал табаяклар. Ол зат, бир соьзсиз де, кыйын акларын карталар ман алатаган коьп район предпринимательлерине эм яшавшыларына оьз буйымларын битирмеге онъайлы болаяк», – деди М.Аджеков.

Район депутатлар йыйынынынъ председатели Руслан Насыров Ногай району еринде аьлиги заманда «Сбербанктынъ» тек бир банкоматы барлыгын билдирди. «Ол зат, элбетте,

ИШ ИСЛЕР БОЬЛИГИ

Наркоманияга карсы турамыз

2017-нши йылдынъ 1-нши августыннан алып 30-ншы сентябрине дейим «Мак-2017» оперативли кепте алдын шалув операциясынынъ 2-нши кезеги озады.

Шарадынъ бас борышы – шашпага ярамайтаган наркотикли оьсимликлерди тайдырув, регионлар ара, регионлар ишинде законга карсы наркотиклерди тасувды аяглав эм токтатув,

кырда оьсетаган наркотиклерди аяглав эм тайдырув.

«Сеним телефоны» бойынша Ногай району эм республика бойынша наркотиклердинъ яйылувы, олардынъ шашылувы, наркотиклерди саклайтаган, сататаган аьдемлер акында билдирмеге боласыз.

«Сеним телефоны» - 8-(256)-21-4-78 кешедь куьндиз ислейди. Биз

баьрисин де сезгир болып, операцияда катнаспага шаьырамыз. Аьр бир билдирув тергеледи, сизинъ билдирув эс берилмей калмас. Ыхтыяр саклав органларга оьз коьмегинъизди этинъиз, билген затынъызды айтынъыз.

А. КОЙЛУБАЕВ,
Россия МВД Ногай району бойынша иш ислер боьлик етекшиси, полиция подполковниги.

КЫР КУЛЛЫКЛАРЫ

Куьзлик бийдай онъысын йыюв кутылды

Дагестан хозяйстволарында янъыларда куьзги аслык куьлтураларынынъ онъысын йыюв куллыклары тамамланган. Аьр гектарда республика аграрийлери орта эсапта 25,5 центнер аслык оьстиргенлер эм баьриси 221 мынъ 116 тонна куьзлик бийдай эм карабийдай йыйнап алганлар.

Уьстимиздеги йылда аслык онъысы баьриси Дагестанда 86 мынъ 823 гектар эгин майданларында йыйылган, ол сан былтыр-

гы ман тенълестиргенде 3 мынъ гектарга артык болады.

Онъысты вал оьлшеминде йыюв бойынша Хасавюрт (43 мынъ тоннадан артык), Карабудахкент (30 мынъ тоннадан артык) эм Кизляр (18 мынъ тоннадан артык) районлары алдышы орынды бийлейдилер.

Куьзлик бийдай онъысын йыюв ислери республикадынъ 41 районларында юритилген.

Х.БУЛАТУКОВ ТУВГАНЛЫ – 110 ЙЫЛ ТОЛДЫ

Айындырык ярыгындай ярык эди оьмиринь

Ногай адабиятынын негизин салувшылардын бириси, белгили политикалык аьрекетчиси Хасан Шахимович Булатуков ногай маданиятына белсенли косым эткен. Ама 1937-нши йылда ол язалавга ушырап, дуньядан тайды, дурысын айтканда, оны тайдырганлар. Эм коьп заманга дейим Хасан Булатуковтын агы да айтылмай, эткен ислери де билинмей, язган шыгармалары да коьринмей турдылар. Сондай буршавлы аьллер тувмаган болсалар, онын этеек куллыгы да, язаяк китаплери де коьп болаяк эдилер. Заман коьп затларды эмлейди, юрекке авыр болмасын деп, мутгырады, ама кайбир затларды мутгырмага бермейди. Хасан Булатуков – уйкен политик, биринши ногай язувшысы. 20-ншы оьмирдинь отьзыншы йылларында ол, яс коммунист, партия обкомынын уйгынлав боьлигин етекшилеп турганда, аьлиги бизим илми-тергев институтын курув ушин 1932-нши йылда соравды коьтереди, онын туьзилувинде белсенли катнасады эм институт ашылганда, онын биринши директоры болып сайланады. Институтта экономика, тарих, тил, адабият эм социаллык кешинмелик боьликлери уйгынланганлар. Янью Совет власти куралып, кара халкка билим берип, окып, язып уйрететаган заманда, институттын алдына уйкен борыш салынган: мектеблерге учебниклер язув эм аьзирлев, халк авызлама оьнершилигин йьнов, оны баспалав, соьзликлер туьзуув, халклардын тарихин язув эм баска коьп илми куллыклар. Яс директор областтинь янью тувып келеяккан интеллигенциясын тоьгерегине ййып, оларга йол коьрсетип, олар ман арымай-талмай куллык этеди. Ол оьзи йьрма бес ясында эди. Кыйын болса да, Хасан Шахимович бу борышларды етимисли толгырады.

Хасан Шахимович Булатуков 1907 йылдын 16 августында Карашай-Шеркеш ерининь Кызыл-Юрт авылында тувган. Ол оьзининь сол замандагы авылдасларындай болып, революцияды ак юреги мен йолыккан, неге десе революция оны да, аьлин де ярлыыктан куткараак, ялшылыкты йок этеек, деп аньлаган. Ол бириншилердинь бириси болып, комсомолга туьседи, совет школасында окыйды. Х.Булатуков шалыскыр, акыллы яс эди. Онын талаплы экенин коьрип, ногайдын белгили улы Ахлау Ахлов яска йол коьрсетеди эм ярдамын тийдиреди. Мысалы, Хасан А.Ахловтын ярдамы ман 1925-нши йылда Баталпашинсктеги (аьлиги Черкесск) совпартишколада окыйды. 1937-нши йылда «Кызыл Шеркеш» газетасында Х.Булатуковтын кайда эм кайдай куллыкты толтырганы акында эсап баспаланган. Ондагы билдирувге коьре, ол 1919-нши йылдан 1922-нши йылга дейим оьз

авылында куллык эткен, 1922-нши йылдын декабрь айыннан 1925-нши йылдын август айына дейим хозяйстволык азбардынь басшысы болып ислеген. 1925-нши йылдын август айыннан алып Хасан Шахимович Баталпашинскте совпартишколада окыйды, а 1930-ншы йылда Х.Булатуковты Ростов комвузына идеология куллыгыннан терен билим алмага йибердилер. Талаплы эм оьткир яс окувды ис пен бирге юргистип бажарады. 1930-ншы йылдын декабрь айында оны партия сырасына алып, сонь партия куллыгына коьширгенлер. Ол 1931-нши йылдан 1932-нши йылга дейим ВКП(б) обкомынынь культура боьлигининь, 1932-нши йылдан 1933-нши йылга дейим ВКП(б) обкомынынь уйгынлав боьлигининь етекшиси болып ислейди. Бу исте Х.Булатуков, яс болса да, оьзининь басшылавышы болымлыгын коьрсетеди. Неге десе Хасан Шахимович алдына салынган маьнели соравларды шешувде, соьзиннен таймай, партиядынь йолын толы кепте юргистувде суьлпылы эди. 1933-нши йылдын июнь айында Х.Булатуков ВКП(б) Шеркеш обкомынынь экинши секретари этип сайланады. Мунда ол 1937-нши йылга дейим куллык этеди. Сосы куллыкта ол партиядынь эм Оькиметтинь токтасларын яшавга эндирувде белсенли катнаскан. Оьзининь энть етимисли шагында уьзилген ярык яратувшылык аьрекетинде Х.Булатуков социализмининь идеяларына, дослык эм кардашлык темаларга алаллыгын коьрсетип билген. Ама экинши секретарь болып ислеп турганлай, 1937-нши йылдын 3 июлинде, Хасан Булатуков ялган шуьшлев мен, «халктынь душпань» деген авыр яла ягылып, ысланады эм дуньядан тайдырылады.

Элимиздинь сол йылардагы тарихин актарып карасак, энть кыйын, энть авыр шакты коьремиз. Колхозлардынь туьзилувьви, ога янью яшавдынь явлары карсы турувлары, ашлык, ялань-ашлык кыйынлыгын халк шегуьви, язалавтар басланган заманлар эди. Халк та коьп затты аньламайды, ога янью яшавдынь туьзилувин эм кайдай пайда аькелетаганын ашыктан-ашык коьрсетпеге керек эди. Сол идеология куллыгын басшыламага Х.Булатуков борышлы болады. Ол ямагатшылык куллыгы ман яратувшылык, ярыкландырувшылык куллыгын да бирге бардырган. Ол обком секретари, илми-тергев институттынь директоры, бир неше китаплердинь авторы, СССР Язувшылар соьюзининь азгасы... Ол ногай язувшыларынынь ишинде бириншилердинь санында кеспили язувшы деген санга киреди. Онын 378 номерли агзалык билетине язувшы М.Горький кол салган. Айтувлы ногай язувшысы Фазиль Абдулжалилов Хасан Шахимовичти аьрув таныган, экени де янью яшавды курувда шолпа туьсип куллык эткенлер. Соннан себеп Ф.Абдулжалилов «Каты агын» романында Асхаттынь прототиби этип Х.Булатуковты суьвретлеген. Романда автор оны, тап яшавындагындай, акыллы, тань, туврашыл аьдем этип коьрсетеди. Соьитип, романда коьрсетилгенше, бир ййында колхоз курмага деп келген Асхат катнасады, онда аьдемлердинь коьбиси колхозга туьспеге суьймейдилер. Оларга Асхат аньламлы кепте колхоз ярлыларга тек ийгилик аькелеегин ашык айтады. Х.Булатуков яратувшылык исин эрте баслаган. «Онын биринши ятлавлары 1924-1926-ншы йыларда язылган эдилер. Сол заманда ногайлар ногайша язувда бек авыр эм оньайсыз араб эллипесин кулланатаган эдилер. 1929-ншы йылдан алып Шеркеш областининь газетасынынь бир бети ногайша шыгып баслайды. «Эне сол «Ногай бетте» баспаланган Хасаннынь биринши язганлары», – деп айтады А.Сикалиев «Толкынлы сувдынь агыны» деген макаласында («Ярык яклар», 71 б.).

Ш. КУРМАНГУЛОВА.
(Ызы болаяк).

БИЛИМЛЕНДИРУВ ТАРМАГЫНДА

Билим куьнининь байрамы алдында

Кизляр районнынь Россия халкларынынь маданиятынынь орталыгында йыл сайын оьгетаган окутувшылардынь конференциясы оьтти. Конференциядан алдын Орталык маданиятынынь фойесинде форум катнасувшыларында эм конакларда кызыксынувды тувдырган Балалар уьшин яратувшылык уйининь эм район бойынша авыллар ара орталык китапханадынь куллыкшылары ман аьзирленген экспозициялар салынган эдилер. Шарадынь программасынынь культуралык кесегине «Йылмаюв» деген хореографиялык ансамбльдинь аьстербияланувшыларынынь коьрсетуьвлери кирдилер. Конференцияды Кизляр районнынь аькимбасы А.Погорелов ашты. Ол конференция катнасувшыларын эм районнынь билимлендирув учреждениелерининь окувшыларын келеятырган Билим куьни мен, янью окув

йылы ман кутлады.

– Районнынь билимлендирув тармагынынь келеекте аьректи сапатлы болувы – бизим келеек окув йылына мыратларды эм борышларды дурыс салувьмыз бан эм оьткен окув йылынынь тамамын кайгадер терен, толы тергевимиз бен байланыслы, – деп белгиледи район аькимбасы.

Соьзининь соньында А.Погорелов районнынь политикалык эм экономикалык яктан маьнели соравларын шешувде окутувшылар бас тирев эм сеним болатанын белгиледи, сайланган кесписинде алаллыгы, уйкен шыдамлыгы уьшин окутувшыларга уйкен разылыгын билдирди.

Билимлендирув управлениесининь етекшиси окувшылардынь билимлендирув эм тербияланув бойынша сапаты коьтерилувьви, оьнерли ясларына демевлик этип келген тармаклары акында, аьли-

ги замандагы мектеб инфраструктурасынынь, мектеблердинь эм олардынь материаллык базасынынь аьли акында белгиледи. Маьселелер акында айта келип, Билимлендирув управлениесининь етекшиси балалар бавьнда орын етиспевлиги акында, окувшылардынь саны оьскеннен, окув китаплерининь етиспевлигинен себеп мектеблер уьш мезгилде ислев акында белгиледи. Кизляр районнынь педагогларын келеятырган Билим куьни мен Дагестан Аькимбасы Р.Абдулатипов атыннан З.Курбанов та кутлады.

А.Погорелов эм З.Курбанов коьримли педагогикалык аьрекетшилери-не, Кизляр районнынь илми эм билимлендирув куллыкшылар профсоьз комитетининь председатели Т.Имартов мерекеш болган эм тыншаювга кеткен пенсионер-окутувшыларга савгалар тапшырдылар.

ОКУВ ОШАГЫНДА

Тыншаювын пайдалы озгардылар

Карашай-Шеркеш Республикасынынь Ногай районьнда мектеб окувшыларына деп биринши кере Москва каласыннан специалистлерди шақырувы ман «Балапанлар» деген язгы яратувшылык мектеби аьрекет этип баслады. Онда Москва каласыннан келген усталар эм педагоглар окувшыларды театраллык эм актерлык усталыгына, англис тилине уйреттилер.

Яратувшылык мектебининь балалар уьшин ашылувы окувшыларды акыл эм яратувшылык яктан оьстирув амалы болды. «Балапанлар» деген язгы яратувшылык мектебинде Ногай районнынь 6 ясыннан 14 ясына дейим 55 балалары билим алдылар. Яратувшылык мектебининь ашылувы ман балалар оьз язгы тыншаювын кызыклы эм пайдалы озгардылар.

«Балапанлар» деген

мектебининь билимлендирув программасында айырым эс ногай халкынынь эм Карашай-Шеркеш Республикасынынь маданиятын эм тарихин уйретувге каратылды. Соны ман байланыста, майданга регионнынь илми ямагатлыгынынь ярык ваькиллери шақырылган эдилер.

Балаларды коьнгиллендирув, бизим бай маданиятымызды коьрсетув, дуньядагы халкларынынь маданият баскалыклары акында оларга хабарлав-яратувшылык мектебининь бас борышларынынь бириси болды.

– Балаларьмыз оьз тувган ериннен алыска кетип, баска ерлерде бола калса, миллет эм маданиятлык баалыклары акында эсинде саклаягы, оьз халкынынь эм элининь шынты патриоты болып оьсееги уьшин бек маьнели, – деп бел-

гилейди «Балапанлар» язгы яратувшылык мектебининь етекшиси Бэлла Шахмирза.

Язлык яратувшылык мектебинде театраллык коьрсетуьвлери сценагашыгарылдылар, онда балалар туьрли тиллеринде, айтпага, ногай, орыс, англис тиллеринде спектакльде ойналдылар. Баска болып, ногай концерти уйгынланып оьтти. Онда окувшылар ногай халкынынь ань эм хореографиялык номерлерин коьрсеттилер. Солай болып, язгы мектебинь «Кызыклы аьдемлер мен йолыгыс» деген боьлиги де бар эди. Онда балалар ман хабарласага, оьз етимислерининь сыхырлыгы ман боьлиспеге деп белгили, оьнерли, туьрли бийикликлерге етискен аьдемлер шақырылдылар.

Язгы мектеб исининь соньында балалар Архызга экскурсияга да бардылар.

ИЙЫН

Маьнели сораваарга явап берилди

Республика Аькимбасы Рамазан Абдулатипов Избербаш каласында «Саьвлели яга» балалар савлык беркитув-билимлендирув орталыгында озган ата-аналар йийынында катнасып, коьплеген сораваарга явап берди.

Шара катнасувышыларын хош алып, Рамазан Гаджимурадович бу йолыгыс, регионда болаяткан туьрленислер акында билдирмеге, ата-аналардын да кайдай ойлары бар экенин билмеге деп уйгынланганын эситтирди. Солай ок республика Аькимбасы аьр бир аьдемнинь яшавында окытувышы маьнели орын тутатанын айтты. Онынь айтувына коьре, балалар тербиялавда окытувышылар, ата-аналар бирлеспеге керек.

– Мен озим «Балаларды окытув эм тербиялав уьшин ата-аналардын яваплылыгы акында» деген Законды Дагестан Республикасында алмага баьри амаллар коьрдим. Бу закон ата-аналарды балаларынын тербиялавы эм окытувы ман каьр шекпеге шаьырады. Дагестанда 4 йыл ишинде 100 билимлендирув учреждениелер салынган, балалар бавында саьбийлер-

ге 34 мынь ер этилинген. Быйыл биз кулланувга 11 мектеб беремиз. Аьлиги заманда окувшыларды иске уьйретув керек, мектеб выпускниклери быйыл ис кеспилер шайытламаларын алдылар, олар яшавга аьзир болмага керек. Бизим бас борышымыз – балаларды тербиялав эм окытув, – деди Р.Абдулатипов. Ол айырым маьне ДР Оькиметининь председателининь орынбасары Е.Толстиковадынь эм ДР илми эм билимлендирув министри Ш.Шаховтынь куллыгына берди. Йолыгыс барысында коьплеген сораваар коьтерилди, солардын арасында – школага дейимги билимлендирув

сораваары, мектеблерде спорт алатлар барлыгы, олимпиадалар озгарув. Бас орынды бу ерде ана тил сорава алды. Ана тилсиз биз озьимизди, бу дуьняга озь карасымызды йойытамыз деген ойын айтты Р.Абдулатипов.

Шара тамамында республика Аькимбасы баьрисине де разылыгын билдирди. «Саьвлели яга» орталык директоры Магомед Асхабалиев «Дагестан Республикасынынь ат казанган билимлендирув куллыкшысы» деген атка тийисли болды. Билимлендирув оьрленуьвине озь уьлисин коскан ата-аналарга савгалар, грамоталар тапшырылды.

БИЗИМ ХАБАРШЫ

3-нши СЕНТЯБРЬ – ТЕРРОРИЗМ МЕН КУЬРЕСУВЪДЕ МАКУЛЛАСУВ КУЬНИ

Тынышлы Дагестан

3-нши сентябрь – Терроризм мен куьресувъде макулласув куьни деп 2005-нши йылда токтастырылган. Бу куьннинь белгиленуьви 2004-нши йылда Бесланда болган озьгерислер мен байланыслы. Эсимизде сол кайгыга толган, балалардын яшавлары курманлык болган куьн. Бир неше карак туьркимлер сыраларында болганлар яны окув йылына багысланган линейкасына келип, зыянсыз, зарарсыз балалардын яшав оьмирлерине шапкынлык этилир. Уьш куьн эм туьн кыйнадылар окытувышыларды, окувшыларды. Бар эди солардын ишинде согыс ветеранлары

да. Эсиме бу ерде, сол озьгерислерге коьре язылган, бир китаптен окыган, согыс ветеранынынь соьзлери туьсед:

– Мен согыста болып, немец фашистлериннен сондай зыян, эзитлев коьрмеген эдим. А мунда озь авылдасларымыз сондай зат эттилер.

Уьш куьннинь ишинде уьш юзге ювык аьдемлер (коьбиси балалар) террористлердинь колларынан оьлдилер. Аьеллердинь келеектегиси соьнди... Соннан бери йыл сайын терроризм мен куьресувъде макулласув куьни белгиленеди. Кайгылы куьн. Бу куьнге багысла-

нып коьп шаралар оьткериледилер. Сансыз коьп макалалар, кинофильмлер бу куьнге багысланганлар.

Янтьларда Дагестан патшалык филармониясынынь майданында, ДР Маданият министрствосынынь колтыклавы ман «Тынышлы Дагестан» деп аталып, ашык республикалык фестиваль озгарылды. Бу фестиваль Дагестан Республикасында 2017-нши йылда терроризмге карсы турув уьшин Комплексли программа ишинде озгарылган.

Фестивальде Дагестан Республикасына багысланган документальли фильмлер коьрсетилдилер.

Буьгуьнги фестиваль неге «Тынышлы Дагестан» деп аталган экен? Терроризм буьгуьнлерде бизде кень ййылаган, бек зарарлы «маразлардынь» бириси деп саналады. Коьплеген ясларымыз караклар сыраларына киредилер, сол санлар ишинде бизим кишкей ногай халкымыздын да увыллары да, кызлары да бар. Фестиваль аркалы уйгынлавышылар ясларга озь еримиздинь ярасыклыгын коьрсетпеге шалыстылар. Яс талаплар да оьнерлерин коьрсеттилер. Тынышлы яшав, таза ава эм аспан – аьр бир аьдемнинь ян паракхатлыгы. Сол туьыл ма бизге керек де?!

Г. САГИНДИКОВА.

Суьврете: фестиваль катнасувышылары.

МАЬСЕЛЕ

Ана тилди сыйлатып уьйретейик

Ногай халкымыз элимиздинь туьрли регионларында яшап келеди. Буьгуьнлерде олар арасындагы байланыс беркип, куьн сайын оьсип, оьрленип келуьви куьезлендирмей де болмайды. Аьр регионда яшайтаган ногай халкы озь маданиятын, аьдетлерин, тилин оьрлендирмеге шалысадылар. Ногай маданиятын оьрлендирув мырадта туьрли биов патшалык ансамбльлери, ногай театрлары, ногай миллет саз алатлар оркестри, радиодан, телевидениеден ногай тилинде, кесек заман болса да, соьйлесуьвлер бериледи, ана тилинде республикалык статусы болган Дагестан Республикасында «Шоьл тавысы», Карашай Шеркеш Республикасында «Ногай давысы» газеталары, балалар уьшин «Лашын», «Маьметекей» журналлары, аз болса да, язуьшыларымыз, шаирлеримиз ана тилинде озь китаплерин шыгарадылар, спорт бойынша да Россиядынь туьрли муьйислеринде яшайтаган шоьл йигитлерине йыл сайын савлай ногайлардынь «Шоьл баьтирлери» ярысында катнаспага амал болады (тек туьнегуьнлерде Сулак авылында «Шоьл баьтирлери» ярысы оьйти), Черкесск каласында илми тергев институты аьрекет этеди. Бу халк маданиятын оьрлендирув йолында этилинип келеятырган куллыклардынь саны аз туьыл, мысаллар аьли де келтирмеге болаяктыз. Маданиятымыз, адабиятымыз, саниятымызды да оьрлендируьвинде шынты патриотлары болган ногай ясуьйкенлеримиздинь, ясларымыздын бар болганы да оьктемситпей болмайды.

Келеекте сол халк маданиятымызды, адабиятымызды яс аркамызга коьширилген куьн де келееги алыста туьыл. Тек сол халкымыздынь байлыгын, ана тилин мутып, аста-аста йойыгып, бай тилин ярлы этип барган яс несилге кайтип тапшырармыз. Ама сол халк байлыгынынь, маданиятыннынь энь басында, негизинде ана тилимиз турады. Онынь буьгуьнлерде аьли кайдай? Тил – ол халктын тарихи. Эгер биз тилимизге, бай тарихимизге янымыз авырмай, кол силтеп карасак, бизим келеектегимиз караньа болаягына соьз йок.

«Ана тилине суьвк караган аьдем – кыр аьдем, онынь озь тилине соььмесе янсын деп каравы, халкы-

нынь келеектегисине, аьвелгисине яны авырымавын аньлатады», – дейди К.Паустовский.

Буьгуьнлерде яс несилемиздинь ногай тили орынына орыс тилинде сувдыратып соьйлеви, халкынынь келеектегиси акында ойлана-таган аьдемди навасызландырмай да болмайды. Элбетте, баладынь орыс тилин билуьви бек аьруьв, ама онынь ана тили – ногай тил бола-таганын эм сол тилде ол соьйлемеге, оны сыйламага керегин аньлатув ата-аналардын бас борышы болады. Соны этеек ата-ана кишкей саьбий мен ана тили орынына орыс тилинде соьйлевин эситип, тил бактысы авыр аьлде экенин аньлайсынь.

Мектеблерди алып караганда, окувшылар: «Ногай тили бизге окымага бек кыйын болады», – деп шаьынадылар. Кайбир заманларда ата-аналардын да ногай тилинен де бек ЕГЭ-ге керек предметлерди окысынлар дегенин йийы эситесинь. Соьйтип кайбир ата-аналар саьбийдинь озь ана тилине суьвк каравын тувдырадылар. Айтпага, Россиядынь сырт регионларынынь туьрли калаларына, акша казанув мыратпан аьеллерин алып кеткен ясларымызга соьзди караткымыз келеди. Сол саьбийлерининь тувган якларына кайтканда, саьбийлеримиздинь орыс тилинде соьйлеп, ногай тилин мутканы коььнилди тоьмен этеди. Элбетте, сол якларда ана тилимиз окылмайды. Ама ата-аналар саьбийлерининь касында туьрып, олар ман ногайша соьйлемейдилер. Неге олар ана тилине озь саьбийлерин ят этеди экенлер?

Саьбийге, менимше, тилге суьйимди аьелден, балалар бавыннан, мектебте окув заманыннан тербияламага керекпиз. Районга коьшип келген баска миллетли аьдемлер, олардын балалары ногай тилинде соьйлеп эситсень, озь саьбийимизге неге озь тувган тилин сыйлатып, уьйретип болмаймыз, деген сорава тувмай болмайды.

Тилсиз халктын каруьви йок дегенлей, тилди аьр бир ана озь саьбийине суьти мен синьдирмеге, юрегинде тап тамыр оьркениндей оьрлендирмеге тийисли. Сол заман халкымыздын келеектегиси уьшин паракхат болармыз.

Г. НУРДИНОВА.

АДАБИАТ

Яратувшылык кешлиги озды

Балкар шаир эм коьшируьвчи Салих Гуртуевтинь 80 йыллыгына багысланып, Р.Гамзатов атын дагы миллет китапханасында адабият кешлик озды. Шаир озьнинь «Досларды сакланьыз» эм «Чинара салкынында» деген китаплери мен окувшыларды таныстырды.

«Досларды сакланьыз» деген китапте шаир дагестан шаирлерининь яглаварынын коьшируьвлерин баспалаган, экинши китап – Кавказ язуьшылар клубынын агзаларынын яглаварынын орыс тилинде антологиясы.

Кабарты-Балкар халк шаири, Кавказ язуьшылар клубынын сыйлы президенти Салих Гуртуев клуб акында хабарлады. Шарада клубтын дагестан боьлигининь етекшиси М.Муслимова шыгып соьйледи. Солак ок, кутлав соьзлери мен клубтын агзалары соьйледилер.

Шара тамамында «Дагестан узденлери» регионалыи ямагат организациясынынь председатели К.Умаханов С.Гуртуевке Сый грамоталар эм разылык хатлар тапшырды.

БИЗИМ ХАБАРШЫ

Карлыгашлар

ТАЛАПЛЫ БАЛАЛАР

Агалы-инили Сауровлар

Балалар аьдемнинь яшавында энъ де ийги эм баа савга. Соьйтип, эки увьлына суьйинип, олардынъ акында каьр шегип яшайды Терекли-Мектеб авыл яшавшысы Гульмира Саурова. Ол оьзи А.Ш.Джанибеков атындагы школада ислеьди, бу мектебте увьллары да Ислам 7-нши класска, Мансур 5-нши класска бараьк. Бир аьелде оьссе де, бир ага-анадан тувса да, аьветлер бир-бирисиннен баскаланадылар. Ислам шугыл бала, ол кайбир аьдем мен де – уьйкен болсын, кишкей болсын – ортак тил табар, соьйлеп те болар, сорав берип, явап та алар. Мансур баска, ол оьз ойларына коьмилип, коьп соьйлемейтаган бала. Болса да, олар айырылмас агалы-инилер. Ислам бас-коьз болады инисине, Мансур да онынъ айтканын аьр заманда да этпеге шалысадылар, олар аьр дайым бирге энеси мен дерислер этедилер, «баладынъ баласы балдан таьтли» дегенлей, Азинет-абай йиенлерине куьзеленип яшайды.

Мектебтинъ ямагат яшавында кеделер белсен катнасадылар. Ислам мектебке барганнан алып спорт пан каьрлейди. Ол

футбол ойнайды, тайский бокс секциясына юреди. Коьплеген грамоталар яс спортсменнинъ уьстинликлерине шайьт. Оьз тенълері арасында тайбокс (муай-тай) бойынша Ногай район чемпионатында Ислам биринши орынга тийисли болган. Исламнынъ коьплеген медальлери де бар. Ислам эм Мансур шатраш ойыны ман аьвлигедилер. Мектебте озган шатраш бойынша турнирде Мансур биринши орынды алган. 5-нши класста Ислам 12 ясына дейим саьбийлер куьбинде баргылы орынга тийисли болган. Ол енъил атлетика (60 метрге юьывув) бойынша Россия куьнине багысланган турнирде 3-нши орынды алган. Ислам эм Мансур Сауровлардынъ уьстинликлери энесине, анасына, тувган-кардашларына уьйкен куьез болады. Гульмирадынъ бир мырады бар – увьллары оьсип, яшавда оьз йолын тавып, бир-бирисине тирев болганы. Соннан уьйкен наьсип бар ма анага?

Бу саьбийлердинъ йоллары аьр дайым да ашык болсын.

Г. БЕКМУРАТОВА.

Суьвретте: Ислам эм Мансур Сауровлар.

Балалар айтадылар

Ислам атасына:
– Мага ойыншыктар йыйнамага коьмек этши.
– Неге мен сенинъ ойыншыктарынъды йыйнамага керекпен?

– Оьзинънинъ балалыгынъды эсинъе аларсынъ.
***

Уныгы айтады:
– Тетей, зоопарк этип ойнайык экевимиз.
Тетеси сорайды:

– Ол калай?
– Мен аюв болайым, сен ога каьмбетлер таслайтаган тетей боларсынъ.
***

Айсылув анасыннан сорайды:

– Мен неше саьатте тувганман.
– Туьнде 12 саьатте.
– Анам, кешир мени, сени тургызган болсам

ярайды.
***

Атасы увьлына куьлыктан уьйине тел согады:

– Не этесинъ? Эт кызувынъ нешаклы?
– 43
– Кой болмас!
– Ушын, анам аьли оьлшеди.
– Не деп айтты?
– 37 эм 6.

АЙВАНЛАР ДУНЫЯСЫНДА

Бизим кишкей досларымыз акында

Ийт акында хабар болса, балалар завькланадылар. Мен ойлайман. Оларга меним ийтлер акында хабарым кызыклы болар.

* Ийтлер оларга айтылтаган 250 буйрыкка дейим эсинде саклайдылар, олардынъ акыл оьрленуьви 2 ясындагы баладыкындай.

* Коьплеген йьллар артта Китаьда аьдет болган, патшадынъ егининде кишкей ийт пекинес тыгылып турган. Эгер ога бирев яманлык этеек болса, оны кишкей коршалавыш куткаратан болган.

* Ийттинъ бурыны аьр дайым дымкыл болып турады, ол адаспай ийис кайдан келетаганын билуьв уьшин.

* Уьйкен ийтлерде 42 тис болады, куьшиклерде – 28 тис.

* Ийтлер туьс билмейдилер. Аьши сокырларды алып юретаган ийтлер кайтип светофордан оьтедилер деген сорав тувады. Бу акыллы айванлар светофорга карамайдылар, олар йолды коьликлерге эм аьдемлерге карап оьтедилер.

* Ийтлерге шоколад бермеге ярамайды, ол ийтке кавьфлы.

* Лундехунд асылы ийтлерде аягында 6 бармак бар деп белгиленеди.

* Энъ де узын ийт 2 метр

20 сантиметрге дейим барады. Ол – немец догы.

* Ийтлер орташа 10-15 йьл яшайдылар.

* Энъ де кишкей ийт – чихуахуа, онынъ шеккиси бир килограммнан кишкей, бойы – 10 сантиметр.

* Уллы Аталык согысы заманында Кызыл аьскерлерде 70 уьйретилген ийтлер куьлык эткен. Аьскерши этетаган баьри куьлыкты да эткен ийтлер – телеграммалар еткергенлер, телефон теллерди оьткеретаган, косатаган болган, атылатаган затларды излеп тапканлар, явлардынъ танкларын атканлар.

Ийтлер-санитарлар – сенимди йойытканларга шынты куткарувышылар болган, олар оьлген аьдемди яраланганлардан айырып болганлар, эгер аьскерши эссиз болса, мыйын ялап,

эсине келтиргенлер. Согыс йьлларында ийтлер майданларда 4 миллионнан артык атылатаган алатлар тапканлар эм коьплеген аьдемлерди куткарганлар.

* Сырт эм Кубыла полусларда баьри излевлер де ийттинъ коьмеги мен этилинген.

Латынъ тилинде ийт «canis» деп айтылады. Канар араллар ийттинъ аты ман тагылган, канарейка кус та солай.

Сырт яктарда ийтлерди коьлик этип куьланадылар. Олар айлак алап айванлар. Суьвлы кар явса яде буз осал болса, ат сол ерден кетип болмайды, ама ийт оьзи де, кожайынын да алып шыгады. Баскалай, олар йолды бек куьшли сезедилер, боранда да адаспай, оьз йолы ман барадылар.

**Не аьлемет дуныя, –
Сукланады Дания.
Ярасыклы табият**

**Тогьгеректе айлана.
Мен сокнак пан абытлап,
Атайыма бараман.**

**Меним аьзиз тетемди
Кушагьма аламан.
Г. БЕКМУРАТОВА.**

Ногай тилинде оьленлердинъ кабатлы атлары

Шынтысы ман да тувган тилинъ коьп кызыклы эм аьли де каралмаган якларын тергемеге шалыскан оьнерли ногой аьлими Джалалдин Шихмурзаев. Ол дуныяга энгеннен бери йыныслы койшы Магомет-агайдынъ ис суьер аьелинде тербияланып, кенъ Ногай шоьллигининъ юз туьрли оьлен-шешекейлери мен миллионлаган ярык юлдызлары арасында оьсит, соларга уьйкен суьиймлигин дайымлыкка оьз канына синъдирген. Сол суьиймлик онынъ ата юртында оьсетаган оьленлердинъ атларын тергевге багьсланган илми куллыгында боьтен де ашык сезиледи. Бу куллыкты редакциямызга аьлимнинъ ювык тенъи, авыл хабаршымыз У.Мурзаев еткерген.

Фитонимлер кайсы ды бир тилдинъ лексикасынынъ айырым кесеги болады. Солардынъ бираз ногой тилининъ лексикалык фондынынъ эсабында орын тапкан (1 ;2). Фитонимлердинъ хыйлысы тюрк тиллерине ортак болып саналса да (2; 3; 5, 49-54 б), олардынъ ишинде тек ялгыз бир тилге келисли болатанлары да йолыгады.

Ногай тили оьсимликлер дуныясынынъ коьплеген атларын бизге дейим еткерген. Солардынъ ишинде булай айтылатан, солай ок кабатлы эм бир неше соьзлерден туьзилген фитонимлер де йолыгадылар. Солардынъ коьбиси, бизге коьре, айырым бир оьсимликти таныс болган затлар ман, коьбисинше тири затлар эм соматонимлер мен тенълестируув яде соларга усатув негизинде тувганлар. Кайсы бир фитонимлер болса баска туьрли тукумлар эм халклар ман катнасув эм оьз атларды йоюв сырагысында шыкканлар. Тюрк тиллериндеги оьсимликлердинъ атлары арасында баска тиллерден кирген соьзлерди табатаган тюрколог-аьлимлер дурыс болып шыгадылар (4, 152-153 б., 7, 11 б., 3, 337 б.). Ол затлар бурын тукумлардынъ эм халклардынъ этникалык, тарих, политика-экономикалык, социаллык эм културалык байланыслары болганлыгы ман байлы.

Мине бу макалада биринши кере айванлардынъ эм оьсимликлердинъ атлары ман байланыслы ногой тилининъ фитонимлерине лингвистика ягыннан тергев бермеге шалыстык. Бу куллыкта аьли белгилери болатан лексика материалы кулланылады эм солардынъ сырасы барганнан-барган сайын кенъейтилмеге каратылады.

Ногай тилиндеги фитонимлерди кулланувдынъ оьз баскалыклары бар. Бир неше аьлдерде сол ок бир оьсимлик эки, уьш терминлер мен аталадылар.

Айтпага, орыс тилиндеги лопух деген оьсимликтинъ аты ногойша бир неше фитонимлер мен аталады: туье япырак, андыржожа эм матакуя (1,42;4,219б.). Биринши термин оьз иштелигинде япырак «лист» деген маьнесин белгилейтаган соьз бен туье «верблюд» деген белгиди туталды. Бу соьзлердинъ бирге косылу-

вы мунавдай семантика негизинде туьзилген болар деп ойлаймыз: бу япыракты туье суьеди эм соны ол бек яратып ашайды. Оьсимлик туьединъ табанына усайды.

Бу термин ортак тюрк соьзлериннен туьзилген. Андыржожа деген фитонимнинъ биринши кесеги кыпшак (ногой) тилиндеги андыз «девясил» эм туьрк (диалект) тилиндеги эндуьруьз «девясил» деген соьзлер мен келисли (15, 150 б.). Бизге коьре, андыр эм андыз деген соьзлердинъ «уьыткыш, ашшы» деген белгилер мен ортак тамыры бар. Андыз деген фитоним - дымкылыкты суьетаган дарман оьлени, ол коьбисинше ашшылык ерлерде оьседи. Айтылган фитонимлерде ан деген тамыры айырылады (анг.) (15, 150 б.), сол тамыры, Э.С. Кулиевтинъ ойына коьре, бурынгы тюрк тилинде полисемантикалык соьз болып саналган эм

«аьдем», «айван» эм «оьсимлик» деген маьнелерди билдирген (14, 106 б.), а = дыр = дыз - соьз туьуьышы аффикс болады. Сонынъ экинши компонентин, биринши караска коьре, кожа «аьдем, кожайын, ие» деген соьз бен байланыстырмага да болаяк эди, тек болса да, кожа деген компонент бизге аьли уьшин кайдай ды бир белгисиз оьсимликтинъ (кога, кода маьнеде) атын билдирмеге болады.

Сонгы термин болса адыг тиллериннен кирген, соларда бу фитоним мата/матэ «екеннен согылган дорба» эм куя/коя тоьгерек кепли кептирилген пыслак» (8, 52 б.). Ногай-орыс соьзлигинде матакою орыс тилине калачик деп коьшириледи (1, 217 б.). Каз от эм каз япырак деген фитонимлер де бар. Бу эки соьз де коьз каравга оьзининъ япыраклары ман каздынъ аякларына усаган оьлен оьсимликти билдиредилер. Бу оьсимликти боьтен де казлар бек яратып отлайдылар, белкиси, сонынъ уьшин де онынъ ногойша атларында «каз»: каз оьлени эм каз япырагы деген маьнелерди аьнлататаган соьзлер кулланылады. Ногай тилининъ диалектлеринде сол ок бир кабатлы фитоним туьрли маьнелерди аьнлатады деп те белгилемеге боламыз. Мысалы, боьригоьз фитонимы караногой диалектинде «мак» дегенди, а акногай (кобан.-ред.) - «паслен» деген оьсимликлерди билдиредилер.

Ногай тилининъ кабатлы фитонимлерин тоьмендеги кебинде

туьркимлерге боьлмеге боламыз:

1. Оьсимликтинъ оьзиннен эм онынъ туьсининъ белгисиннен туьзилген фитонимлер: кызыл шешекей «красный цветок», сары шешекей «желтый цветок» эм с.б. шешекей деген соьздинъ орынына от, оьлен эм арада оьсимлик деген соьзлер кулланылмага боладылар.

2. Айванлар эм олардынъ анатомия муьшелерин билдиретан фитонимлер: боьригоьз (орысша «волчий глаз» деген маьнеде), «паслен яде мак», мысык тырناق («кошачьи когти» деген маьнеде) «мимоза» оьсимлиги.

3. Куслардынъ атларын эм олардынъ анатомия белгилерин билдиретан фитонимлер: карга тил (орысша «вороний язык» деген маьнеде) «бузлак целинный».

4. Аьдемлердинъ атларыннан эм каркыра муьшелерининъ белгилериннен туьзилген фитонимлер:

курткашаш («старушечьи волосы» деген маьнеде) «ковыль».

5. Айванлардынъ эм оьсимликлердинъ атларыннан туьзилген фитонимлер каз от («гусиная трава» деген маьнеде), кийик от («оленья трава» деген маьнеде) «дикая мята» оьленининъ туьрлиси.

6. Айваннынъ, яде аьдемнинъ, яде солардынъ анатомия муьшелерининъ эм белгилерининъ атларыннан туьзилген фитонимлер: алабота (таргыл туьсли бота (туье баласы) - «лебеда», кавын бала (акногай диалекти) «огурец», кырк бувын - «хвощ».

Биз тергейтаган кабатлы фитонимлер эки ат соьзлерининъ байланысы болады, олар оьзлерининъ кеплері мен изафетли соьз байланысларынынъ биринши куьби минен келисип келедилер.

Айтпага:

а) соьзлердинъ негизли белгилери айваннынъ анатомия муьшелери мен тенълесуьвин яде келисуьвин билдиредилер: боьригоьз - боьри+коьз, орысша - «паслен», «мак»; коьзгалак - коьз+кулак, «щавель», «кислица»; эскемшек - эшки+эмшек, «хурма», «финики». Караногой диалектинде эшкемшек.

Бу терминлерде эки соьзлердинъ япсарласатаган ерлеринде сеслері туьрленгенлер. Терминлердинъ экинши кесегинде (боьригоьз эм коьзгалак) баслапкы сагыр тартык «к» сеси занъыравык тартык «г» сесине коьшкен. Терминнинъ экинши кесегинде соьз «у» сеси

сингармонизм законына бойсынып соьз «а» сесине айланган.

Бу айтылган куьпке тагы да мунавдай фитонимлер де киредилер:

а) аткулак- ат+кулак (аттынъ кулагы деген маьнеде) орысша «конский шавель», сыйыр куйрык (сыйырдынъ куйрыгы деген маьнеде) «метелка конского шавеля», «мысык куйрык - «тимоевская», туье табан - «мать-и-мачеха», ийт бурын - «шиповник», мысык тырناق «мимоза»;

б) айваннынъ оьсимликке катнасуьвин билдиретан фитонимлер: кулын от (кулыннынъ оьлени деген маьнеде, кулын боьтен де бу оьленди емеге суьеди) - «люцерна», йылкы от - «конская трава», коян от - «заячья трава», коянкарта - коян+карта-«заячья трава». Бу фитонимнинъ экинши кесеги кумык тилиндеги халта фитонимы ман келисип келеди «оьлен, ясыл от, емеге яравлы от» (9, 343 бет). Бу эки фитонимлер оьзлери ара тыскы белгилери эм олар билдиретан аьнламлардынъ семантикасы ман байланыс (тюрк тиллеринде аьдетли зат) деп ойлаймыз. Бизге коьре, солар ман карашай-малкар тилиндеги кырдык «трава» деген фитоним де тамырласып келеди (11, 83 б., 12, 122 б.). Х-М.И. Хаджилаев бу фитонимди кьырдыш (кьыртыш - «айдалмаган ер, тын ер» деген маьне мен де келистиреди (11,83 б.). Соны ман бирге тергевши В.И. Абаевтинъ язганын коьрсете берип, кырдык деген, фитоним осетин тилинен алынган деп санайды (11,83 б.). М. Хабичев болса оны кыр «шоьл, туьзлик, даньыл, эгин кыр» деген маьнелер мен ювыкластырады (10.122 б.).

Акногай диалектинде сол соьзге усаьлы омонимли атлары бар: карта «аттынъ ток шегі», (ол айырым йосык пан аьзирленеди, ас кебинде кулланылады (1.151 б), карта-шек (айваннынъ иши, (1,151 б.), Караногой диалектинде карта деген соьз «йыйылыскан, кабатлы» деген маьнеди аьнлатады. Тенълестирмеге: «Кобызым карта-карта... (моя гармонь в складку», соьз коьздынъ сактыяны акында айтылады). Дурысында да, бу маьнели затлардынъ арасында кайдай ды бир ортак белгилери бар болар (кабатлары, орынласуьы эм с.б. затлары).

Йогарыда айтылган затлар коян карта деген фитонимнинъ сырасында аьлиги замандагы ногой адабият тилинде кулланылмайтаган, ама баска тюрк тиллеринде белсенли кулланылатан оьлен оьсимлигининъ айлак та бурынгы эм сийрек агы барлыгын шайытлайды. Тагы да бир неше фитонимлерди атайык: кийик от - «трава оленья» (бугы боьтен де бу оьленлерди суьийип отлайды, «разновидность чабреца или мяты»; туье япырак-«лопух», туье шоькир - (тегенек) - верблюжья колючка», кургаклыкка шыдамлы, коьпйыллык, шетлеринде япыраклары эм оьткыр шоькирлері бар болган оьсимлик; эшки тал «бузина», мал карбыз - «кормовой арбуз».

Бу айтылган куьпке мунавдай кабатлы фитонимлерди де киргистпеге болады: мысык от - «вале-риана», мысыклар авырыганда бу оьсимликти тислеп ейдилер деп айтадылар; туьлки куьрай - кургаклыкка шыдамлы, эректен туьл-кидинъ куйрыгына усаган эм сыпыргыш кебинде кулланылатан оьсимлик, йылан от - «ломон-нос, йылан суьтекай - «разновидность молочая, видимо, ядовитый». Шоьлде йылан суьтекай оьленлері оьседилер, олар увлы деп саналадылар эм оларды койлар отламайдылар. Бака япырак - «подорожник». Бу оьсимликтинъ япыраклары астында йылдынъ исси кургаклы шагында (яйда) бакалар ясырынадылар. Ногай-орыс соьзлигинде бака япырак оьлени куьрай деген соьз бен коьширилген (2.436 бет), ол караногой диалектинде кара боз деген маьнеди де билдиреди (й.184 б.). Бака япырак оьленине тагы да отаршы япырак деп те айтадылар. (1.253 б.);

в) айваннан алынатаган азык-туьликтинъ белгисин оьсимликтинъ емисининъ белгиси мен тенълестиретан фитонимлер; туье кымызлык («туьединъ кымызы» деген маьнеде) - «барбарис или можжевельник». Дамь белгилери тенълестириледи.

Ногай тилининъ кабатлы фитонимлері арасында ат соьзи эм келеек заманды билдиретан причастие кепли глаголан туьзилген терминлер де йолыгады: кой суьер (бу оьсимликти койлар отламага амырак).

Ногай тилинде оьзлерининъ туьзилислери мен баска тюрк тиллериндеги фитонимлер мен келисли, ама оьзге туьрли маьнелерди аьнлатувшы кабатлы фитонимлер де йолыгадылар, мысалы: бака япырак (подорожник), «лопух», мысык куйрык «тимоевская». Бака япырак деген фитоним тилинде «мать-и-мачеха» оьсимлигин аьнлатады, мысык куйрык деген фитоним казах тилинде - «овсюг» оьсимликти билдиреди.

Кабатлы фитонимлер тек оьсимликлердинъ атларын билдирип калмайдылар, олар солай ок табиятынъ баска туьрли кеплерин де аьнлатадылар. Курткашаш «ковыль» деген фитонимди алып карайык. Дагестан ногойларында бу фитоним солай ок кургаклы ава шагына шыдамлы, коьшпели кумларды токтатув уьшин шашылатан эм узун камыс кепли япыраклары болган оьсимликти де аьнлатады. Ал деп караганга, сондай япыраклар таралмаган куркыраган шашларга яде кыскаякылдынъ шашына усайды. Бу соьз бен караногой диалектининъ ваькиллері язда ясын ямгырдан сонъ коькке яйылып шыгатаган курткашашты да (радуга) атайдылар. Коькте курткашаш коьрингенде ок олар: «Курткашаш койын яйды», - деп айтадылар. Бу соьзде бир ягыннан ногойлардынъ бир неше ырувларынынъ бурынгы дуныя аьламы, олардынъ курткашашты тири затка усатуьлары сакланган болар.

Эки саввле сенинъ коьзлеринъде

Элегия

Эки саввле сенинъ коьзлеринъде
Иритер бузлап калган янымды.
Эки колынъ канат болып шоьлиме
Себер меним кундыз туьсли куьлимди...
Коьк булытлар, рахатланып,
куьз ямгырды куйгандай,
Себер меним кундыз туьсли куьлимди...

Кеш мезгилде кулагынъа шалынар,
Теректе япыраklar сыбырдаса.
«Ким куьнали?» – деп олар сага айтар,
– Ясылланмай суьйим, биздей саргайса?
Зем-зем сувсыз, куьлтен нурсыз –
шоьл бийкеси – ювсандай,
Ясылланмай суьйим, биздей саргайса?..

Коькирек тар – юрек терлеп талшыгар,
Явап таппай оьткир октай соьзлерге.
Йылдан соьылган оьмир явап табар,
Тек явабын эситермиз коьк оьрде...
Ай яслары, коьп юлдызлар
оьмирлерге айтарлар.
Тек явабын эситермиз коьк оьрде.

Картайган суьйимге...

Мен сени аяйман.
Туьсимде саклайман.
Аяларымды созып,
Авадан кураман
Картайган суьйимди...
Саркылдап куьлемен,
Ясыртын суьртемен
Аишы ясларын
Увыртын кемшейткен
Оьпкели суьйимнинъ...

Кешемди боьлемен
Ойымды боьлеймен
Сувыган бесикте-юректе.
Юмсаk юзинъди
Эсимде шайкайман.
Кесек заманга
Ял ала арыган суьювим...

Язаман-язаман,
Язуьга сынаман.
Сынав туьыл ма –
Шыдамга буйырган,
Ак тавдан кертленген
Сын-тас суьювим...
Мен сеннен узакта.
Инсанлар арада:
Неше тил, неше соьз
Янымды карланткан.
Туьнлерде, танъларда
Тамакты кептирткен
Таьлейсиз Суьювим...
Мен – сенде,
Сен – шоьлде.
Шоьпледим ызынънан
Соьнмеген коьмирди.
Сен яндынъ – мен куьйдим,
Янымды ширкиттим
Шерге толган
Картайган суьйимге...
Мен сени аяйман.
Аямды созаман...

Э. Кожаева.

Яслык шагым

Йыллар, йыллар, озып кетип барасыз,
Юрегиме мунълы ызлар саласыз.
Яслыгымнынъ энъ завьклы шаклары,
Коьнъилимде саввле кимик каласыз.

Яслык шагым, яслар, сизде коьремен,
Бааларсыз яслык шакты, сенемен.
Сол йыллардынъ энъ кувнаклы
шакларын,

Яслар, сизге аманатлап беремен.

Озып кеттинъ яз куьниндей, яс шагым,
Куьннен-куьнге юрегимди мунъайтып,
Каарланып кыс куьниндей сувьтып,
Картлык келди карлар явып алдыма.

Яслар, сизге ак юректен йоравым:
Ден сав болып, мырадарга еткенди.
Колларга сиз кеспи алып суьйинип,
Яслыгынъыз наьсип толып оьткенди.

Бир оьмирдинъ яртысына мен еттим,
Юзим сыйнап шуькир деймен Кудайга.
Еткен де бар, етпеген де бу яска,
Калай буьгуьн аьсиретпен яшавга!

Б. Сариева,
Червленные Буруны.

Язлык озды касымнан

Коьл ортада камыслар,
Сыр-сыбырдап соьйлейди.
Йылы язлык тавьслар,
Суьйим анъын куьйлейди.

Сол ерлерде сокпаklar,
Коьп таптадык экевмиз.
Ойнап куьлдик завьклы,
Тап тайганиша эсимиз.

Кус канатын яйганда,
Коькке бийик ушады.
Айлар, куьнлер озганда,
Йыллар артта калады.

Коьлде камыс саргайды,
Шоьлди басты ак туман.
Туьнги туьслер таркады,
Язлык озды касымнан.

Авыр тийди юрекке,
Янып соьнген суьйимлер.
Ушып кетти эрекке,
Куьзде турна уьйирлер.

Язда аткан гуьл шешек,
Энди мага куьлмейди.
Юлдызлардынъ астында
Яс юреклер юзбейди.

Шыklar – коьзде яслардай,
Танъ ярыгын бермейди.
Ойларымды мутсам да,

Юрек эпке келмейди.

Камыс коьлдинъ шетинде,
Толкынлары ойнайды.
Биз коьрискен ерлерде,
Оьлен ийис борайды.

Ялгыз терек

Кенъ шоьлликтинъ тоьсинде,
Ялгыз терек оьседи.
Еллер шайкап тамьрын,
Ызгы куьнин куьтеди.

Кыйналады, майьсады,
Кайдан оьстим мунда деп,
Болган болса коьп тереклер
Болмас эди булай деп.

Яным, яным сен ялгыз,
Ялгыз биткен теректей.
Тоьгеректе язлык шоьл,
Йылга аккан эректе.

Язы-кысы теректинъ
Ялгызлык пан оьтеди.
Куьн явады, йылайды,
Кар явады, борайды,
Куьни-туьни кыйналып,
Оьксиз оьмир кетеди...

М. Айтуганова,
Терекли-Мектеб.

Доьртликлер

Кыйын юмак яшавдынъ сораьлары,
Калай ярасык табиат шаклары,
Аьр юмакка явап тавьп болмаймыз,
Яшав толкынында бек асыгамыз.

х х х
Эки кедем – меним эки куватым,
Юрегиме шуькирлик береди.
Эки кедем – туьпсиз, шетсиз байлыгым,
Коьзлериме нур савьлелер себеди.

х х х
Йоллар – сиз токтаган шоькраklarдай,
Токтамай юремиз сол сызыklar ман.
Кайда аькетесиз, кайда аькелесиз,
Тек, ох, токтавсыз бизге сиз керексиз.

х х х
Аьр куьн бериледи яшавдынъ савгасы,
Танъда ашылгандай

оьмирдинъ капьсы,
Юремиз яйып янымыз канатларын,
Шетсиз ярыктынъ
биле алмай баасын.
Я. Дильманбетова,
Воскресеновск,
Шешен Республикасы.

Исши коллар

Атамнынъ исши коллары,
Эске энеди арада.
Кат баскан эм куватлы,
Коьп куллык эткен яшавда.

«Шек-карын» эм «Карамьрза»,
«Орак-ширик» эм «Келин-бав» –
Тагы да неше ызанлар,
Колласып эл мен куралган.

Янып ислеп ол ызанда,
Тери тенъиздей шуьбырган.
Сосы келпети атамнынъ
Эсимде баьтирдей калган.

Атамнынъ исши коллары,
Дав муьшеси эди коллары.
Сабандай ерди авдарган,
Бав-бакишлар асыллаган.

Йолак-йолак арба йоллар,
Авьлым курсаган ызанлар.
Шагында яслык занъыран,
Шат шынълар куьмпезде айланган.

Атамнынъ тенълес несили,
Кайратлы исте шыныккан.
Элди аякка салмага
Деген ниет пен ымтылган.

Буьгуьн биз – янъы аркалар,
Уллы уьлги бизге аталар.
Улларым, кызларым, янларым!
Бийлермиз аьли де тик аркалар.

А. Капланов,
Эдиге.

Анадынъ тилеги

Кудайыма тилеймен,
Узак оьмир берсин деп,
Кайсы ерде, кайсы элде,
Яслар аман юрсин деп.

Яшав завкын коьрсинлер,
Аьли мен болсынлар.
Эмсиз мараз, баьле-каза,
Эрек кетип озсынлар.

Яшав калай таьтли деп,
Оькиннишли болмасын.
Эки коьзи туьнъилип,
Коьзясларга толмасын.

Яслар тек ясуьйкенди
Ызгы йолга салсынлар.
Азбар толган кисилерден,
Ийги йорав алсынлар.

Йыламасын аналар,
Сынъсымасын сылуьлар,
Тоьмен болып, мунъайып,
Калмасынлар балалар.

Тилегимди кабыл эт деп,
Кудайымнан тилеймен.
Яраланган юрегиме,
Бир сабырлык излеймен.

С. Межитова,
Куьнбатар.

ТУРИЗМ

Йогары дережеде оьтти

Дагестан туризм бойында министрствосы Москва каласында Россия Президентинде ДР дайымлык ваькиллигинде Дагестаннын туристрекреационлык потенциалынын презентациясын эм халк художестволык ислеринин выставкасын ашылувын озгарды.

Дагестан Республикасынын туризм эм халк художестволык ислери бойынша министри Рабият Закавова Москва каласынын туристлик ямагатынын ваькиллерине, федераллык СМИ журналист-

лерине бизим республикамызга эс бергени уьшин разылыгын билдирди.

Делегация ваькиллери выставкады карадылар, мунда аьр бир регионга келисли аьдетли кол ясав ислери коьрсетилген – Унцукульден агаштан этилген ислери, калшелер тигуьв ислери, Балхардан керамика, Кубачиден алтыннан эткен алатлар. Выставка барысында Кубачи усталары оьз алтыннан ясав оьнерлерин коьрсетилер. Дагестаннын акында ДР минтуризм управленесинин етекшиси Мус-

лимаат Халимбекова кызы-клы этип хабарлады.

Оьткен мониторингке коьре, Дагестанга СКФО яшавшыларыннан сонь Москва яшавшылары тыншаймага келедилер. Туризмнин энь де кулланьлатан кеби – шомьлатан ерлер (пляжлар), аьлиги заманда маданият-арих эм этнографиялык туризм оьрленеди. Дагестанда туризмнин кыскы, тав кеплерин оьрлендирмеге амаллар бар.

Презентация Дагестан акында кинофильм каравман тамамланды.

ЕТИМИС

Шаирдинь сыйына багысланып

29-ншы августта Дагестан халк шаири Фазу Алиевага багысланган «Сыйлы апостолы Андрей Первозванный атындагы орденинин кавалерлери» деген сериясы бойынша почта маркасы шыгарылаак.

Маркада шаирдинь суьвретининь артында онынь язув сыпырасы эм Сыйлы апостолы Андрей Первозванный атындагы орден белгиси коьрсетилгени акында почта бойынша патшалык белгилеринин таралтувы эм баспалавы бойынша аьрекетлейтаган «Марка» деген кампаниясын билдируьвинде айтылады.

Марка баасы 27 маьнет, тираж оьл-

шеми 231 мынть (21 мынть табак) болаяк. Фазу Алиевага багысланып Москва каласы уьшин штемпель де шыгарылган.

Фазу Гамзатовна Алиева 1932-нши йыл тувган, 2016-ншы йылда ол дуньядан кешеди. Дагестаннын халк шаири, Сыйлы апостолы Андрей Первозванный атындагы орденинин кавалери болады. Онынь яратувшылык йыллары ишинде 80-нен артык ятлавлар эм кара соьз бен язылган китаплери баспаланганлар, солардын ишиннен кайбиревлери дуньяда болган 68 тиллерине коьширилгенлер.

СПОРТ

Ярыслар кызыклы озды

Ногай районунын Нариман авылында ата-сы эм увьлы Адильхан эм Алимпаша Суюндиовлардын эстелигине багысланып, футбол бойынша турнир озды. Шарада Тарумов, Ногай районларыннан эм Шешен Республикасыннан 10 команда ярыстылар. Ногай районуннан Терекли-Мектеб, Калининаул, Ленинаул, Карагас, Эдиге, Куьнбатар авыл командалар ортакшылык эттилер.

Ногай район яслар орталыгы «Яслык» директоры С.Сарсеевтинь айтувына коьре, ойын бек кызыклы оьгтти, туьрли ерден келген ердеслеримиз бир-бириси мен танысып, авыллар ара дослык коьпирлер курдылар.

– Турнир белгили футболшы Адильхан Суюндиовтын эстелигине багысланып йыл сайын оьтеди. Бир йыл артта йол-юрис

аварияда онын увьлы, бизим ердесимиз Алимпаша дуньядан кешип кетти. Сога коьре, быйыл биз ярысларды атасы эм увьлынын эстелигине багысламага ниет эттик. Турнирге ийги аьзирлик коьрилди. Авьлшылар шарады озгармага акша йыйнадылар, стадионда ремонтлав ислер озгарылды, – деп айтады ол.

Биринши орынды Тарумов районунын

Ново-Дмитриевка авьлыннан «Чубутла» командасы алды, экинши орынга Нариман авьл йыйылма командасы, уьшинши орынга Нариман авьл ветеранлар командасы тийисли болдылар. Баьри катнасуьшылар да грамоталар ман эм акшалай баргылар ман савгаландылар, еньюьвшилерге медальер, акшалай баргы эм кубок тапшырылды.

БИЗИМ ХАБАРШЫ.

ФЕСТИВАЛЬ

Катнаспага шакырамыз

2017-нши йылдын август айынын 15-нши куьниннен алып IX Савлайдуныялык Парамузыкалык фестивалинде катнаспага ниети бар аьдемлердинь аьризе бермеге ьхтыярлары бар.

Бу фестивальдинь озгарылувынын бас ниети – аьдем ден савлыгы бойынша кемшилиги болганына да карамастан алдына салган мырадларына, ойларына етиспеге болатанын коьрсетуьв.

Йыл сайын бу фестивалде Россия Федерациясынын 20 субъектлериннен

эм баска шет эллерден артистлер катнасыдылар. Йылдан-йылга фестиваль оьз маьнесин оьстирип, кызыклы бола береди, спонсорлардын колтыклавы ман бу проект Россиядын эм шет эллерден ден савлыгында кемшилиги болган артистлердинь де кызыксынувын оьстиреди.

Фестивальди уйгьнлавшылардын билдируьвине коьре, бу фестиваль оьткерилип басланганлы бери Дагестан Республикасыннан 15-тен артык артистлер катнаспага ниетлери барын билдиргенлер.

АКЦИЯ

Ярдамга кол создылар

Ногай районунын Кумлы авылында «2017-нши йылдын ийги ислер марафоны» бойынша «Ярдамга колынды соз» деген савалпык акциясы оьтти.

Сол акция бойынша Кумлы авьлдын социаллык кулыкшыларынын бригадасы Мустафаевлердинь аьелине ярдам этти. Эри эм кыскааклы ясуьйкен аьдемлери болганнан себеп кайбир уьйдеги ислерин этип болмаьдылар. Социаллык бригадасынын сырасында С.Аджатаева, А.Булатова, Н.Коккозова, К.Кокешова эдилер. Олар боьлмелерде

туьрли ислерин толтырдылар: биревлери ванный боьлмесинде, баскалары асханада шань сыпырып, орын яовын авьстырып ювдылар, терезелерин, холодильники, калшелерин ювдылар эм аьелге туьски мезгил асын да астылар.

Социаллык буйымын алуьшы Мустафаевлердинь аьели социаллык бригадасынын кулыкшыларына эткен иси уьшин оларга оьз разылыгын билдирди.

Ногай районунын Яшавшыларды социаллык ягыннан канагатлав орталыгынын етекши-

си Г.Капитуллаева сондай акциялардын кереклиги, маьнелиги акында белгиледи. Мундай шаралар аркалы коьп балалы эм социаллык ягыннан коршаланмаган аьеллер эсти эм демевликти сезеди. Район яшавшыларына, боьген де, коьп балалары болган эм аз канагатланган аьеллерине, муниципалитеттинь ясуьйкен яшавшылары болган аьеллерге савалпык ярдамын этуьв сондай шарадын бас мырады болады, – дейди ол.

Суьвретте: социаллык бригадасы оьз аьрекетинде.

Пайдалы маслагатлар

* Бир неше куланылган шай пакетларын банкада холодильник ишинде сакламага боласыз, ол зат холодильнике болган ийислерди тайдырады.

* Банан емисин баска емислери мен эм бир салмакта сакламага ярамаьды. Оларды салмактан айырып, бир-бириннен айырым сакламага тийисли. Бананлар газ шыгарадылар. Эм сол газ баска емислерге эм бананларга тез писпеге амал береди.

* Ералмадан ийги поре асын этер уьшин, сары кабыклы ералма ман пайдалан-

са аьруьв. Неге десе куба эм кызыл кабыклы ералма поре асына ярамаьды. Олардан этилген поре асы ябыскак болады.

* Эгер сизинь сорпаньыз тузлы болган болса, ога бир ералма тасламага боласыз.

* Эгер сиз юмырткады холодильникке ушлы болмаган ягын йогарга каратып салсаньыз, ол коьпке дейим сакланаяк.

* Ералма каптын ишинде оьркен атпасын деп, онда бир алмады салмага боласыз.

Аьзирлеген: Г.Нурдинова.